

درآمدی بر جرائم علیه محیط زیست در نظام حقوقی ایران

ابوالحسن ابوالحسنی^۱، امید دولاح^۲، محمدباقر بصیر^۳

^۱ دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم شناسی دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی شیراز و مدرس دانشگاه

^۲ کارشناس ارشد حقوق خصوصی دانشگاه آزاد اسلامی بوشهر و مدرس دانشگاه

^۳ کارشناس ارشد حقوق کیفری و جرم شناسی

نام و نشانی ایمیل نویسنده مسئول:

ابوالحسن ابوالحسنی

چکیده

محیط زیست و پالایندگی آن بدون تردید یکی از ضروریات حفظ و بقای حیات در زیست کره محسوب می شود. از این رو باید مانع از انجام اقداماتی شد که سب ورود صدمه و زیان به آن می شود، زیرا آلاینده‌گی محیط زیست می تواند دشواری های فراوانی را به دنبال آورد. در کشور ایران با تشکیل سازمان حفاظت محیط زیست در سال ۱۳۵۰ موضوع محیط زیست در حیطه قانون گذاری کشور رعایت شد. بی تردید اهمیت و جایگاه حقوق محیط زیست به بهترین شکل آن در اصل پنجاهم قانون اساسی متبلور شده و پیام آور این مهم است که مسائل زیست محیطی کاملاً فرابخشی هستند و تمامی آحاد جامعه بخصوص سازمان ها و دستگاه ها هر یک به فراخور توان و کارایی تشکیلات خود باید در حفظ و نگهداری از محیط زیست کوشا باشد. در این پژوهش جرائم علیه محیط زیست و سیاست جنایی تقنینی آن در ایران بررسی می گردد.

واژگان کلیدی: جرم، محیط زیست، ایران.

مقدمه

اصطلاح محیط زیست گر چه در هیچ یک از کنوانسیون ها، معاهدات و بیانیه های مهم بین المللی تعریف نشده اما در یک نگاه کلی می توان گفت که محیط زیست به همه شرایط و عوامل فیزیکی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و زیبا شناختی اطلاق می شود که اشیاء و اموال موجود در کره زمین در حیطه آن قرار دارد و بر مطلوبیت و ارزش آن اموال و نیز کیفیت زندگی بشر اثرگذار است. پس هر چه در دور و اطراف خود می بینیم در محدوده معنی و مفهوم این اصطلاح قرار می گیرد. از طرف دیگر محیط زیست مرزی هم نمی شناسد تا در آن محدود و محصور شود و اثرات تخریب آن در یک کشور به کشور یا کشورهای دیگر سرایت نکند. از این رو، حفاظت از محیط زیست نباید دغدغه یک یا چند کشور تلقی شود بلکه همه کشورها در این زمینه باید مسئولیت پذیر باشند. (ابراهیمی، ۱۳۹۰)

در قوانین کشور ایران، جرایم محیط زیست را می توان در هفت گروه دسته بندی کرد:

- جرایم مرتبط با تخریب یا خسارت به محیط زیست
- جرایم مربوط به آلودگی آب
- جرایم مربوط به آلودگی صوتی
- جرایم مربوط به آلودگی هوا
- جرایم مربوط به آلودگی خاک
- جرایم مربوط به بهره برداری از منابع مواد شیمیایی یا کار با اشعه بدون اتخاذ تدابیر حفاظتی
- جرایم مربوط به ریختن زباله

۱- تعریف جرم زیست محیطی

جرم زیست محیطی هر نوع فعل یا ترک فعل را گویند که باعث ورود آسیب و صدمه شدید به محیط زیست و به خطر افتادن جدی زندگی و سلامت بشر شود. (وطن دوست، ۱۳۸۳: ۳۴۴) این جرایم همچون اکثر جرایم دیگر دارای ارکان سه گانه جرم می باشند. به طوریکه از مفهوم و منطوق مواد مرتبط با جرایم و مجازات های زیست محیطی استنباط می گردد، جرم زیست محیطی جرمی است عمدی به نحوی که مجرم با قصد منجر مجرمانه یعنی با تمایل و خواستن انجام عملی که قانون آن را منع کرده است و یا ترک فعلی که به موجب قانون ممنوع شده بدان مبادرت می ورزد. عنصر روانی جرم در این گونه جرایم، همان قصد مجرمانه است که می تواند شاخص عمد در ارتکاب بزه باشد. (نوربها، ۱۳۹۰: ۱۷۵)

از آنجایی که جرایم زیست محیطی در اغلب موارد به صورت عمدی واقع می گردند بنابراین در کنار موضوع مباشرت در این گونه جرایم، معاونت در آنها نیز مصداق خواهد یافت و مجازات مقرر قانونی درباره معاون اعمال خواهد شد. (قاسمی، ۱۳۹۱: ۱۳۴)

جرایم زیست محیطی یا جرایم سبز ناظر بر فعل یا ترک فعل هایی است که به محیط زیست آسیب زند.

۲- پیشینه تقنینی

۲-۱- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

اصل پنجاهم- در جمهوری اسلامی، حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می گردد. از این رو فعالیت های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیر قابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است.

۲-۲- قانون شکار و صید ۱۳۴۶

ماده ۱۲- هر کس مرتکب اعمال زیر شود به مجازات حبس از سه ماه تا سه سال و یا به جزای نقدی از یک میلیون و پانصد هزار ریال ریال تا هجده میلیون ریال محکوم می شود:

- الف: شکار و صید جانوران وحشی حمایت شده بدون داشتن پروانه ویژه.
- ب: شکار و صید در مناطق حفاظت شده و پناهگاه های حیات وحش بدون تحصیل پروانه ویژه و صید غیر مجاز در رودخانه های حفاظت شده.

ج: از بین بردن رستنی ها و تعلیف و تخریب در پارک های ملی و آثار طبیعی ملی و هر گونه تجاوز و فعالیت غیر مجاز در این گونه مناطق.

د: آلوده نمودن آب رودخانه ها، دریاچه ها و تالاب های حفاظت شده، چشمه ها و آبشخورها به موادی که باعث آلودگی آب و از بین رفتن آبزیان شود.

۲-۳- قانون حفاظت و بهره برداری از جنگل ها و مراتع ۱۳۴۶

ماده ۴۳- بریدن و ریشه کن کردن بوته ها و خارها و درختچه های بیابانی و کویری و کوهستانی در مناطق کویری و بیابانی ممنوع است متخلف به حبس تکدیری تا ده روز یا پرداخت غرامت تا ۲۰۱ ریال محکوم و در صورت تکرار به هر دو مجازات محکوم خواهد شد.

ماده ۴۵- آتش زدن نباتات در مزارع و باغات داخل یا مجاور جنگل بدون اجازه و نظارت مأموران جنگلبانی ممنوع است در صورتی که در نتیجه بی مبالاتی حریق در جنگل ایجاد شود مرتکب به حبس تأدیبی از دو ماه تا یک سال محکوم خواهد شد.

ماده ۴۶- هر کس مبادرت به کت زدن یا روشن کردن آتش در تنه درخت جنگلی نماید به حبس تأدیبی از سه ماه تا یک سال و برای هر درخت که کت یا پی زده و یا در آن آتش روشن کرده باشد به پرداخت جریمه نقدی از یکصد ریال تا یک هزار ریال محکوم خواهد شد.

ماده ۴۷- هر کس در جنگل عمداً آتش سوزی ایجاد نماید به حبس مجرد از سه تا ده سال محکوم خواهد شد در صورتی که مرتکب مأمور جنگلبانی باشد به حداکثر مجازات مذکور محکوم می شود.

۲-۴- قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۶۸

تبصره ۱۳- به منظور فراهم نمودن امکانات و تجهیزات لازم جهت پیشگیری و جلوگیری از آلودگی ناشی از صنایع آلوده کننده، کارخانه ها و کارگاه ها موظفند یک در هزار از فروش تولیدات خود را با تشخیص و تحت نظر سازمان حفاظت محیط زیست صرف کنترل آلودگی ها و جبران زیان ناشی از آلودگی ها و ایجاد فضای سبز نمایند. وجوه هزینه شده از این محل جزء هزینه های قابل قبول مؤسسه مربوط محاسبه خواهد شد.

۲-۵- قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا ۱۳۷۴

ماده ۲۴- سوزاندن و انباشتن زباله های شهری و خانگی و هر گونه نخاله در معابر عمومی و فضای باز ممنوع می باشد.

ماده ۲۹- صاحبان و مسئولین کارخانجات و کارگاه های آلوده کننده که بر خلاف مواد ۱۴ و ۱۶ و ۱۷ این قانون عمل نمایند برای بار اول به جزای نقدی از پانصد هزار ریال تا یک میلیون ریال و در صورت تکرار به حبس تعزیری از دو ماه تا شش ماه و جزای نقدی از هفتصد هزار ریال تا دو میلیون ریال محکوم می شوند.

تبصره ۱- صاحبان و مسئولان این گونه کارخانجات و کارگاه های آلوده کننده علاوه بر محکومیت مذکور مکلف به پرداخت ضرر و زیان وارده به محیط زیست و اشخاص حقیقی و حقوقی به حکم دادگاه صالحه می باشند.

تبصره ۲- در مورد جرائم مقرر در این قانون علاوه بر اشخاص حقیقی و حقوق سازمان حفاظت محیط زیست بر حسب مورد شاکی یا مدعی خصوصی در زمینه خسارات وارده به محیط زیست می باشد.

ماده ۳۱- صاحبان و مسئولان منابع تجاری و اماکن عمومی که بر خلاف ماده ۲۴ این قانون موجبات آلودگی هوا را فراهم نمایند پس از هر بار اخطار و پایان مهلت مقرر به جزای نقدی از یکصد هزار ریال تا پانصد هزار ریال و در صورت تکرار از سیصد هزار ریال تا دو میلیون ریال جزای نقدی محکوم خواهند شد.

۲-۶- قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست ۱۳۵۳ اصلاحیه ۱۳۷۱

ماده ۹- اقدام به هر عملی که موجبات آلودگی محیط زیست را فراهم نماید ممنوع است.

منظور از آلوده ساختن محیط زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی یا شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری که زیان آور به حال انسان یا سایر موجودات زنده و یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد تغییر دهد.

تبصره - استعمال سموم به منظور مبارزه با آفات نباتی و جانوران و حشرات موزی با رعایت قوانین و مقررات وزارت کشاورزی و منابع طبیعی مشمول این ماده نخواهد بود ولی در صورتی که استفاده از سموم برای مقاصد بالا مغایر با بهسازی محیط زیست باشد سازمان ضرورت تجدیدنظر در مقررات مربوط و جایگزینی مواد و طرق دیگری را برای دفع آفات توصیه خواهد نمود.

۷-۲- قانون مدیریت پسماندها ۱۳۸۳

ماده ۱۸- در شرایطی که آلودگی، خطر فوری برای محیط و انسان دارد، با اخطار سازمان و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، متخلفین و عاملین آلودگی موظفند فوراً اقداماتی را که منجر به بروز آلودگی و تخریب محیط زیست می‌شود متوقف نموده و بلافاصله مبادرت به رفع آلودگی و پاکسازی محیط نمایند. در صورت استنکاف، مرجع قضایی خارج از نوبت به موضوع رسیدگی و متخلفین و عاملین را علاوه بر پرداخت جریمه تعیین شده ملزم به رفع آلودگی و پاکسازی خواهد نمود.

ماده ۱۹- در تمام جرایم ارتكابی مذکور، مرجع قضایی مرتکبین را علاوه بر پرداخت جریمه به نفع صندوق دولت، به پرداخت خسارت به اشخاص و یا جبران خسارت وارده بنا به درخواست دستگاه مسؤول محکوم خواهد نمود.

۸-۲- قانون تعزیرات ۱۳۷۵

ماده ۶۸۸- هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود از قبیل آلوده کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده، دفع غیر بهداشتی فضولات انسانی و دامی و مواد زاید، ریختن مواد مسموم کننده در رودخانه‌ها، زباله در خیابان‌ها و کشتار غیر مجاز دام، استفاده غیر مجاز فاضلاب خام یا پس آب تصفیه خانه‌های فاضلاب برای مصارف کشاورزی ممنوع می‌باشد و مرتکبین چنانچه طبق قوانین خاص مشمول مجازات شدیدتری نباشند به حبس تا یک سال محکوم خواهند شد.

تبصره ۱ (اصلاحی ۱۳۷۶/۵/۸) - تشخیص این که اقدام مزبور تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست شناخته می‌شود و نیز غیر مجاز بودن کشتار دام و دفع فضولات دامی و همچنین اعلام جرم مذکور حسب مورد بر عهده وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، سازمان حفاظت محیط زیست و سازمان دامپزشکی خواهد بود.

تبصره ۲- منظور از آلودگی محیط زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی، شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری که به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان یا آثار یا ابنیه مضر باشد تغییر دهد.

از لحاظ عناصر تشکیل دهنده جرم، عنصر مادی این جرم بطور مطلق و با عبارت هر اقدامی آورده شده است، ولی در احصاء مصادیق، بیشتر از افعال مادی مثبت نام برده شده است. به دیگر سخن آلوده کردن، توزیع، دفع، تخلیه یا استفاده ارکان مادی تشکیل دهنده بزه موضوع این ماده می‌باشند. (نجات و دبیری، ۱۳۹۴: ۱۷۷) با این حال به نظر می‌رسد که عبارت آلوده کردن شامل ترک فعل نیز می‌شود. چنان که مدیر کارخانه‌ای که مواد آلاینده را وارد آب‌های عمومی می‌سازد، اگر پس از اطلاع آلوده سازی محیط به وسیله کارخانه تحت مسئولیت خود، اقدام به نصب دستگاه‌های تصفیه یا کاهش میوآن آلودگی یا جلوگیری از آلودگی ننماید، به دلیل ترک فعل مشمول عنوان مجرمانه قرار می‌گیرد. (انصاری، ۱۳۸۳: ۱۲۷)

تمام افعال مجرمانه‌ای که قابلیت انتساب به این ماده را خواهند داشت، می‌بایست مصادیقی از محورهای مذکور باشند. به عبارت دیگر جرم آلودگی هوا، آلودگی صوتی، آلودگی اشعه و ... را نمی‌توان از مصادیق این ماده دانست. (نجات و دبیری، ۱۳۹۴: ۱۷۸)

تشخیص و اعلام جرم تهدید علیه بهداشت عمومی با وزارت بهداشت، درمان و آموزش و پزشکی، تشخیص و اعلام جرم آلودگی محیط زیست با سازمان حفاظت محیط زیست و تشخیص و اعلام جرم کشتار غیر مجاز دام و دفع فضولات دامی بر عهده سازمان دامپزشکی نهاده شده است. با این حال، باید گفت که بر طبق اصول و قواعد حقوق کیفری، اعلام جرم، یک تکلیف شهروندی به شمار می‌رود و هر کسی صلاحیت این کار را دارد. (انصاری، ۱۳۸۳: ۱۲۹)

جرم تهدید علیه بهداشت عمومی در این ماده جرمی مقید است. بنابراین اگر عملی که صلاحیت تهدید علیه بهداشت عمومی را داشته باشد لکن منجر به آلودگی و اخلاخل در بهداشت نشود، قابل تعقیب نخواهد بود. (زراعت، ۱۳۸۲: ۲۷۷)

با توجه به سکوت قانون‌گذار و با مراجعه به اصول مسلم حقوقی کیفری باید گفت که وجود عمد یا سوء نیت در ارتكاب اعمال زیان بار علیه بهداشت عمومی باید اثبات شود. (انصاری، ۱۳۸۳: ۱۲۷)

آنچه از مفهوم و منطوق این ماده و واژه تهدید استنباط می‌گردد، این است که تحقق فعل تهدید علیه بهداشت عمومی، حتی اگر صدمه و آسیب به بهداشت وارد نسازد، جرم و مجازات را در پی خواهد داشت. (نجات و دبیری، ۱۳۹۴: ۱۸۸)

اعمال مجازات برای کسانی که در پی تخریب محیط زیست و بهداشت عمومی، اختلال در نظم و امنیت جامعه را دنبال می‌کنند امری است که قابل انتقاد نبوده و بلکه سخت گیری و شدت عمل در مقابل آنها مورد اقبال عمومی نیز قرار خواهد گرفت. (شاه ملک پور، ۱۳۸۳: ۱۶۹) اقدام علیه بهداشت عمومی مصادیق فراوانی دارد که برخی از آنها بسیار قبیح و مضر است و برخی از آنها هم قبیح کمتری دارد. مثلاً ریختن سم در رودخانه با ریختن زباله در خیابان را هرگز نمی‌توان در یک حد و درجه از وخامت دانست بنابراین بهتر بود این مواد از یکدیگر تفکیک گردیده و مجازات مناسب هر جرم در نظر گرفته می‌شد. (زراعت، ۱۳۸۲: ۲۷۷)

۳- انواع جرائم زیست محیطی

- الف- جرائم ارتكابی نسبت به جاندار محیط زیست منهای انسان شامل کلیه جانداران گیاهی و حیوانی.
- ب- جرائم ارتكابی نسبت به عناصر بی جان محیط زیست از قبیل آب و هوا، خاک، صدا و آلودگی های شیمیایی. (افتخاری، ۱۳۹۲)

۴- مسولیت اشخاص حقیقی و اشخاص حقوقی

ماده ۶۸۸ قانون تعزیرات برای اشخاص حقیقی قابلیت اجرا دارد و ماده ۱۱ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست ۱۳۵۳ و اصلاحیه بعدی آن در جهت اعمال مجازات شخص حقوقی بکار برده می شود. (نجات و دبیری، ۱۳۹۴: ۱۸۷) این ماده مقرر می دارد- سازمان با توجه به مقررات و ضوابط مندرج در آیین نامه های مذکور در ماده ۱۰ کارخانجات و کارگاه هائی که موجبات آلودگی محیط زیست را فراهم می نمایند مشخص و مراتب را کتباً با ذکر دلایل بر حسب مورد به صاحبان یا مسئولان آنها اخطار می نماید که ظرف مدت معینی نسبت به رفع موجبات آلودگی مبادرت یا از کار و فعالیت خوداری کنند. در صورتی که در مهلت مقرر اقدام ننماید به دستور سازمان از کار و فعالیت آنها ممانعت به عمل خواهد آمد. در صورتی که اشخاص ذی نفع نسبت به اخطار یا دستور سازمان معترض باشند می توانند به دادگاه عمومی محل شکایت نمایند دادگاه فوراً و خارج از نوبت به موضوع رسیدگی می کند و در صورتی که اعتراض را وارد تشخیص دهد رأی به ابطال اخطار یا رفع ممانعت خواهد داد. رأی دادگاه قطعی است.

تبصره - رئیس سازمان می تواند در مورد منابع و عواملی که خطرات فوری در بر داشته باشد بدون اخطار قبلی دستور ممانعت از ادامه کار و فعالیت آنها را بدهد.

نتیجه گیری

در جمهوری اسلامی ایران قوانین کیفری متعددی در ارتباط با آلودگی های محیط زیست وضع شده است که علاوه بر اصل پنجاهم قانون اساسی، می توان به قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳، قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۴، قانون مدیریت پسماندها مصوب ۱۳۸۳ که در زمره قوانین خاص محیط زیست بوده نام برد. در قانون تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ نیز به عنوان قانون عام، مقنن به انشاء مواد قانونی در خصوص امور محیط زیست مبادرت است.

منابع و مراجع

- [۱] ابراهیمی، محسن، (۱۳۹۰)، آشنایی با حقوق محیط زیست، مندرج در وب سایت www.bedayatoladl.com
- [۲] افتخاری، محسن، (۱۳۹۲)، جرائم علیه محیط زیست، مندرج در وب سایت www.iranlawclinic.com
- [۳] انصاری، باقر، (۱۳۸۳)، مطالعه تطبیقی حقوق حاکم بر محیط زیست آبی در حقوق موضوعه ایران، مجموعه مقالات نخستین همایش حقوق محیط زیست ایران، نشر برگ زیتون
- [۴] زراعت، عباس، (۱۳۸۲)، شرح قانون مجازات اسلامی بخش تعزیرات، تهران، نشر ققنوس
- [۵] شاه ملک پور خشک بیجاری، حسن، (۱۳۸۳)، از جرم انگاری تا جرم زدایی در عرصه حقوق محیط زیست، مجموعه مقالات نخستین همایش حقوق محیط زیست ایران، نشر برگ زیتون
- [۶] قاسمی، ناصر، (۱۳۹۱)، حقوق کیفری محیط زیست، تهران، نشر جمال الحق
- [۷] وطن دوست، صابر، (۱۳۸۳)، بررسی جرایم محیطی در ایران، مجموعه مقالات نخستین همایش حقوق محیط زیست ایران، نشر برگ زیتون
- [۸] نجات، سیدامین و دبیری، فرهاد، (۱۳۹۴)، بررسی چالش های کیفری ناشی از اجرای ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی، فصلنامه مطالعات حقوقی، دانشکده حقوق دانشگاه شیراز، دوره هفتم، شماره دوم
- [۹] نوربها، رضا، (۱۳۹۰)، زمینه حقوق جزای عمومی، تهران، نشر گنج دانش
- [۱۰] قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
- [۱۱] قانون شکار و صید ۱۳۴۶
- [۱۲] قانون حفاظت و بهره برداری از جنگل ها و مراتع ۱۳۴۶
- [۱۳] قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۶۸
- [۱۴] قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا ۱۳۷۴
- [۱۵] قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست ۱۳۵۳ اصلاحیه ۱۳۷۱
- [۱۶] قانون مدیریت پسماندها ۱۳۸۳
- [۱۷] قانون تعزیرات ۱۳۷۵